

8. Роджерс К. Становление личности: Взгляд на психотерапию / К. Роджерс ; пер. с англ. – М. : ЭКСМО-пресс, 2001. – 414 с.

9. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл ; пер. с англ. и нем. ; общ. ред. Л.Я. Гозмана, Д.А. Леонтьева. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.

10. Фрейд З. Психология бессознательного / З. Фрейд. – М. : Просвещение, 1989. – 448 с.

11. Buhler Ch. Wenn das Leben soil / Ch. Buhler. – Munchen ; Zurich, 1969.

12. LaGreca G. The Psychosocial factors in surviving stress. Special Issue: Survivorship: The other side of death and dying / G. LaGreca. – Death studies. – 1985. – Vol. 9. – № 1. – P. 23–36.

13. Maddi S.R. Hardiness and Mental Health / S.R. Maddi, D.M. Khoshaba // Journal of Personality

Assessment. – 1994. – Oct. – Vol. 63. – № 2. – P. 265–274.

14. The direct and relative efficacy of cognitive hardiness, a behavior pattern, coping behavior and social support as predictors of stress and ill-health / [Ch.F. Sharpley, J.K. Dua, R. Reynolds, A. Acosta] // Scandinavian Journal of Behavior Therapy. – 1999. – № 1. – P. 15–29.

15. Scheier M.F. Dispositional optimism and physical well being: The influence of generalized outcome expectancies on health. Special Issue: Personality and Physical Health / M.F. Scheier, Ch.S. Carver // Journal of Personality. – 1989. – Jun. – Vol. 55. – № 2. – P. 169–210.

16. Solcava I. Relation between psychological Hardiness and Physiological Response / I. Solcava, J. Sykora // Homeostasis in Health & Disease. – 1995. – Feb. – Vol. 36. – № 1. – P. 30–34.

УДК 159.938.3:378

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЯК ПОКАЗНИК ЯКОСТІ ЖИТТЯ ОСОБИСТОСТІ

Лукоянов П.О., магістрант
кафедри психології

Дніпропетровський гуманітарний університет

У статті проаналізовано наукові підходи до дослідження категорії ціннісних орієнтацій у філософсько-психологічному аспекті. Розглянуто значення категорії якості життя у ціннісних уявленнях особистості.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, якість життя, особистість.

В статье проанализированы научные подходы к исследованию категории ценностных ориентаций в философско-психологическом аспекте. Рассмотрено значение категории качества жизни в ценностных представлениях личности.

Ключевые слова: ценности, ценностные ориентации, качество жизни, личность.

Lukoyanov P.O. VALUED ORIENTATIONS AS INDEX OF QUALITY OF LIFE OF PERSONALITY

The article analyses the scientific approaches research category valued orientation in philosophical and psychological aspects. The value of category of quality of life in the valued presentations of personality is considered.

Key words: values, system of values, quality of life, personality.

Постановка проблеми. У 60-і роки ХХ ст. у вітчизняній науці були визначені місце і роль теорії цінностей, її значення для розвитку комплексу наук про людину і суспільство, позначилися перспективи її розвитку в єдності гносеологічного, психологічного і педагогічного аспектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженнях останніх років сформувався категоріальний апарат, що включає поняття «цінність», «ціннісне відношення», «оцінка», «ціннісні орієнтації». Однак дотепер недостатньо дослідженим є зв'язок ціннісних орієнтацій та якості життя особистості.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання

дослідження, яке полягає в тому, щоб обґрунтувати та теоретично дослідити вплив ціннісних орієнтацій на якість життя сучасної людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першими дослідниками нового психологічного феномена «цінність» прийнято вважати американських вчених У. Томаса і Ф. Знанецького. У своїй відомій праці «Польський селянин у Європі й Америці» вони визначали поняття цінності в зв'язку з психологічним поняттям установки та у порівнянні з ним. Для цих авторів цінністю є будь-який предмет, що має зміст, що піддається визначенню, і є значущим для членів якої-небудь соціальної групи. Установки є суб'єктивною оріє-

ентацією членів групи стосовно соціальних цінностей.

Класичний психоаналіз З. Фрейда зосереджує увагу на внутрішніх біологічних факторах розвитку особистості. Всі думки З. Фрейда ґрунтуються на передумові, що тіло – єдине джерело досвіду. Він припустив, що прийде час, коли всі психічні феномени зможуть бути пояснені прямими посиленнями на фізіологію мозку. В основу поведінки людини психоаналіз ставить неусвідомлювані інстинктивні потяги «Ід», що служать імпульсом до задоволення біологічних потреб відповідно до принципу задоволення. З. Фрейд вказує, що, природно, «Ід» не знає цінностей, добра й зла, моралі [18, с. 236].

Однак всупереч поширеній думці теорія З. Фрейда все ж таки має на увазі визначену ціннісно-нормативну регуляцію поведінки людини. «Супер-его» у З. Фрейда є, власне кажучи, сховищем як несвідомих, так і соціально обумовлених моральних установок, етичних цінностей і норм поведінки, що є свого роду суддею або цензором діяльності й думок «Его», встановлюючи для нього визначені границі.

Ряд сучасних дослідників вважає, що будь-який елемент трьохкомпонентної структури особистості З. Фрейда може розглядатися як джерело і «місце перебування» цінностей. Так, В.Г. Алексеева вважає, що «Супер-его» містить соціальні норми та цінності, а «Его» – індивідуальні цінності, що є результатом «окультурення» несвідомих стимулів «Ід». Цінності «Его», за її словами, є більш сильними та істинними стосовно загальноприйнятої системи цінностей [1, с. 65]. Автор наголошує на тому, що багато стимулів сфери несвідомого, у свою чергу, засновані на «свідомо прийнятих» моральних цінностях – вони ніби «опускаються» зверху й настільки глибоко й органічно засвоюються, що можуть протистояти не тільки свідомим намірам, але й інстинктивним потягам, а також навіть у гіпнотичному стані не вдається передати людині те, що суперечить міцно засвоєним цінностям. Соціальні аспекти розвитку особистості, які лише поверхнево розглядалися З. Фрейдом, одержали подальший розвиток у роботах його послідовників, а саме у працях А. Адлера, К. Хорні, Е. Фромма, Г. Саллівена. В індивідуальній психології А. Адлера важливе місце посідає концепція «соціального інтересу», що розуміється як почуття спільності, прагнення вступати в соціальні відносини співробітництва, як джерело активності особистості, що протиставляється лібідю З. Фрейда. Соціальний інтерес формується

в процесі ідентифікації і є «барометром нормальності».

Таким чином, у розвитку уявлень про особистість в приведених «біологізаторських» теоріях виявляється визначена загальна закономірність, що полягає в поступовому прийнятті ідеї про соціальну обумовленість поведінки людини і, відповідно, звертанні до проблеми ціннісних орієнтацій. Однак найбільше значення ціннісні орієнтації особистості мають у гуманістичній та екзистенціальній психології.

Центральним поняттям теорії особистості К. Роджерса є «замість», що ним визначається як «організована, рухлива, але послідовна концептуальна модель сприйняття характеристик і взаємин «Я», або самого себе, і разом з тим система цінностей, застосовуваних до цього поняття» [14, с. 120]. На його думку, у структуру «самість» входять як «безпосередньо пережиті організмом», так і запозичені, тобто «інтроспекційовані», цінності, що людиною помилково інтерпретуються як власні. Вчений зазначає, що саме організм поставляє дані, на основі яких формуються ціннісні судження. Він вважає, що і внутрішні, і зовнішні цінності формуються або приймаються, якщо сприймаються «фізіологічним апаратом» як сприятливі збереженню й зміцненню організму – саме на цій підставі засвоюються узяті з культури соціальні цінності. Однак К. Роджерс згадує і про необхідність усвідомлення виникаючих переживань як основу ціннісних уявлень про якість життя.

А. Маслоу справедливо відзначає, що здорові люди, напевно, роблять «правильний вибір» у біологічному змісті [11, с. 209]. За його висловом, «обрані цінності і є цінності», при цьому дійсно правильний вибір – це той, котрий веде до самоактуалізації. Вибір людиною вищих цінностей визначений самою її природою, а не божественним початком або чим-небудь іншим, що знаходиться за межею людської сутності. При наявності вільного вибору людина сама «інстинктивно вибирає істину». Говорячи про природність внутрішніх «психобіологічних» цінностей, А. Маслоу підкреслює те, що будь-які інстинктивні схильності людини набагато слабкіші, ніж сили цивілізації. При цьому він, як і К. Роджерс, бачить «якісно-життєво необхідну» роль психолога в актуалізації, «пробудженні» внутрішніх цінностей людини.

Г. Олпорт, вважаючи, що джерелом більшості цінностей особистості є мораль суспільства, виділяє також ряд ціннісних орієнтацій, не продиктованих моральними нормами (наприклад, допитливість, ерудиція, спілкування). Моральні норми й цін-

ності формуються та підтримуються за допомогою зовнішнього підкріплення. Вони виступають скоріше як засоби, умови досягнення внутрішніх цінностей, що є цілями особистості. Перетворення засобів у цілі, перетворення зовнішніх цінностей у цінності внутрішні. Г. Олпорт називає «функціональною автономією», що розуміється ним як процес трансформації «категорії знання» і «категорії значимості». «Категорії значимості» виникають при самостійному усвідомленні змісту отриманих ззовні «категорій знання». Г. Олпорт відзначає, що цінність – це якийсь особистісний зміст. Дитина усвідомлює цінність кожного разу, коли зміст має для неї принципову важливість [12, с. 133].

Самого факту усвідомлення цінностей, однак, не цілком достатньо для їхнього внутрішнього прийняття особистістю. Усвідомлення цінностей, за словами В. Франкла, додає їм об'єктивний, універсальний характер: «як тільки я досягаю яку-небудь цінність, я автоматично усвідомлюю, що ця цінність існує сама по собі, незалежно від того, приймаю я її чи ні» [17, с. 170]. В. Франкл розумів під цінностями особистості так звані універсальні смисли, тобто смисли, властиві більшості членів суспільства, всьому людству протягом його історичного розвитку. Суб'єктивна значимість цінності, на думку В. Франкла, повинна супроводжуватися прийняттям відповідальності за її реалізацію.

Аксіологічний етап характеризується остаточним поділом понять реальності й цінності як об'єкта бажань і прагнень людини. Так, вітчизняні аксіологи та аксіопсихологи (З.С. Карпенко [7], Г.К. Радчук [13]) як фахівці в галузі теорії цінностей окремо описують місце людини в трьох сферах: дійсності, істинності й цінності, що відповідає генетико-психологічній теорії особистості.

В аксіології увесь світ розділяється на реальне буття (дійсність) та ідеальне буття (цінності), а свідомість, відповідно, – на емпіричну і «нормативну». Сутність цінностей складається в їхній значимості, а не в їхній фактичності, вони виступають як ідеальна загальна норма, що додає реальності смисл. Розділяються речі, що є носіями якостей, які можна досягти за допомогою інтелектуальних функцій, і блага, що є носіями «ціннісних якостей». Зазначається, що благо подібне єдності ціннісних якостей. Відповідно, цінності, як і речі, носять об'єктивний характер, будучи «особливим царством предметів». Відмінність цінностей полягає в особливому характері їхнього пізнання, що здійснюється за допомогою емоційних функцій, відчуття. Цей процес називається

емоційним інтуїтивізмом, наголошується на особливому «царстві цінностей», що носять незмінний, вічний, абсолютний характер. «Царство цінностей» перебуває за межами як дійсності, так і свідомості людини. Свідомість визначається двома сферами: реальною дійсністю й ідеальною повинністю. Детермінаціями свідомості людини в цих сферах є, відповідно, воля й цінності, при цьому цінності виступають як орієнтир для вольового зусилля, а воля – як засіб реалізації цінностей. Зміст цінностей полягає в узгодженні дійсності з належним і твердженні того, що є значимим.

Якщо звернутися до праць радянських та пострадянських психологів, то слід відзначити, що, за словами Б.Ф. Ломова, незважаючи на розбіжності трактувань поняття «особистість», у всіх вітчизняних підходах як її провідна характеристика виділяється спрямованість. Спрямованість розкривається по-різному в роботах С.Л. Рубінштейна, О.М. Леонтьєва, Б.Г. Ананьєва, Д.М. Узнадзе, Л.І. Божович та інших класиків радянської психології, виступає як системоутворююча властивість особистості, що визначає весь її психічний склад. Б.Ф. Ломов визначає спрямованість як «відношення того, що особистість одержує і бере від суспільства (матеріальні, і духовні цінності), до того, що вона йому дає, вносить у його розвиток» [10, с. 311]. Таким чином, у спрямованості виражаються суб'єктивні ціннісні відносини особистості до різних сторін дійсності. Підкреслюючи психологічний характер цінностей як об'єкта спрямованості особистості, вчені використовують поняття «ціннісні орієнтації», визначені як спрямованість особистості на ті або інші цінності життя.

Розвиток особистості, згідно з Л.С. Виготським, обумовлений освоєнням індивідом цінностей культури, що опосередковано процесом спілкування. За його словами, значення й смисли, зароджуючись у відносинах між людьми, зокрема у прямих соціальних контактах дитини з дорослими, потім за допомогою інтеріоризації «проникають» у свідомість людини [4, с. 96].

С.Л. Рубінштейн також пише, що цінності «є похідними від співвідношення світу й людини, виражаючи те, що є у світі, включаючи те, що створює людину в процесі історії, значиме для людини» [15, с. 310].

На думку Б.Г. Ананьєва, вихідним моментом індивідуальних характеристик людини як особистості є її статус у суспільстві, як і статус спільноти, у якій складалася й формувалася ця особистість. На основі соціального статусу особистості формується система її соціальних ролей і ціннісних

орієнтацій життя. Статус, ролі і ціннісні орієнтації, за словами Б.Г. Ананьєва, утворили первинний клас особистісних властивостей, що визначають особливості структури і мотивації поведінки, а у взаємодії з ними – характер і схильності людини [2, с. 210].

Вивчення ролі суспільно-соціальних відносин у формуванні особистості стосовно її ціннісних орієнтацій було продовжено в роботах Б.Д. Паригіна, Г.М. Андреевої, О.І. Донцова, Л.І. Анциферової, В.С. Мухіної, О.О. Бодальова, Г.Г. Дилигенського, В.Г. Алексеєвої. З точки зору цих вчених, спрямованість особистості на визначені цінності – ціннісні орієнтації – формує суспільство. Саме суспільство пред'являє визначену систему цінностей, що людина «чуйно вловлює» у процесі постійного «обстеження границь і складу норм» і формування їхніх власних, індивідуально-особистісних еквівалентів.

Необхідно підкреслити, що психологічний підхід до визначення цінностей полягає не в розгляді ціннісної системи суспільства як зовнішньої, стосовно людини сукупності норм і правил, а в аналізі соціально обумовленого характеру прийняття цінностей особистістю. Так, С.Л. Рубінштейн бачив задачу психології у тому, щоб «перебороти відчуження цінностей від людини» [15, с. 211]. У цьому контексті як основний засіб прийняття особистістю цінностей суспільства може розглядатися поняття «діяльність», що посідає ключове місце в теорії О.М. Леонтьєва. За його словами, реальним базисом особистості людини виступає сукупність суспільних за своєю природою відносин до світу, що реалізуються його діяльністю [9, с. 225]. Становлення особистості полягає в закономірній перебудові системи відносин та ієрархії змістоутворюючих мотивів у процесі спілкування й діяльності. Ґрунтуючись на концепції О.М. Леонтьєва, можливо зробити висновок, що будь-яка цінність характеризується двома властивостями: особистісним значенням і змістом. Значення цінності є сукупністю суспільно значимих властивостей, функцій предмета або ідей, що роблять їх цінностями в суспільстві, а особистісний зміст цінностей визначається самою людиною.

Як писав Д.М. Узнадзе, людина реагує на впливи зовнішньої дійсності в більшості випадків лише після того, як вона переломила їх у своїй свідомості, лише після того, як вона осмислила їх. Осмислення, тобто «об'єктивація» явищ зовнішнього світу в процесі індивідуального досвіду, призводить, за словами Д.М. Узнадзе, до постійного розширення області установок людини. Аналогічна роль значеннєвих утворень

у формуванні власне цінностей особистості розкривається в роботах Ф.Ю. Василюка, Б.С. Братуся, Б.В. Зейгарник, О.Г. Асмолова, В.Е. Чудновського, В.І. Слободчикова, Д.О. Леонтьєва.

Ф.Ю. Василюк вважає, що цінність не є ні предметом потреби, ні мотивом, оскільки останні завжди «корисливі» і борються тільки за «свій» інтерес, на відміну від цінності, що може бути «нашою» і навіть в інтрапсихічному просторі виконує інтегруючі, об'єднуючі функції [3, с. 292]. Д.О. Леонтьєв також вказує на те, що цінності «неегоїстичні». Він справедливо відзначає при цьому, що, на відміну від потреб, цінності не обмежені цим моментом і не ведуть до чого-небудь зсередини, а «притягають ззовні» [8, с. 184].

При наявності ситуації, у якій можливе задоволення визначеної потреби, включається особливе регулятивне утворення, що Д.М. Узнадзе називає установкою. Функція установки полягає в тому, що вона «вказує» предмет потреби, здатний задовольнити її у конкретній ситуації. Установки з ціннісними орієнтаціями особистості поєднують стан готовності. Як писав вчений, «готовність діяти тим або іншим способом уже містить у собі оцінку, а оцінювання припускає установку як готовність певним чином реалізувати цінності» [16, с. 55]. У той же час число цінностей, які може мати індивід, значно менше, ніж число установок, пов'язаних з конкретними ситуаціями. Більшість вітчизняних авторів дотримується точки зору, що саме цінності визначають основні якісні характеристики установки, маючи велику суб'єктивну значимість, а не навпаки.

На думку В.О. Ядова [19], ціннісні орієнтації як регулятивний механізм охоплюють більш широке коло проявів якості життя людини, аніж установки, що у грузинській психологічній школі пов'язуються здебільшого з біологічними потребами. Установки, атитюди й ціннісні орієнтації особистості регулюють реалізацію потреб людини в різних соціальних ситуаціях. Автор поєднує всі перелічені вище регулятивні утворення як диспозиції, тобто «схильності». У своїй «диспозиційній концепції регуляції соціальної поведінки особистості» він аргументує ієрархічну організацію системи диспозиційних утворень. У розробленій концепції на нижчому рівні системи диспозицій розташовуються елементарні фіксовані установки, що носять неусвідомлюваний характер і пов'язані із задоволенням вітальних потреб. Другий рівень складають соціально-фіксовані установки, або атитюди, що формуються на основі потреби людини у включенні в конкретне соціальне середо-

вище. Третій рівень системи диспозицій – базові соціальні установки – відповідає за регуляцію загальної спрямованості інтересів особистості в тих або інших конкретних сферах соціальної активності людини. Вищий рівень диспозицій особистості є системою її ціннісних орієнтацій, що відповідає вищим соціальним потребам і відповідає за відношення людини до життєвих цілей і засобів їх задоволення. Кожен рівень диспозиційної системи виявляється задіяним у різних сферах і відповідних їм ситуаціях спілкування: у найближчому сімейному оточенні, малій контактній групі, конкретній області діяльності і, нарешті, у визначеному типі суспільства в цілому.

Проблема психологічної структури якості життя відноситься до найменш досліджених, порівняно з іншими її складовими аспектами. Більшість авторів обмежується дотепер лише суб'єктивним визначенням сутності якості життя без потрібного акценту на його психологічних особливостях. Лише Г.М. Зараковський [6] намагається структурувати психологічні фактори якості життя і визначити це поняття як інтегральну властивість життєдіяльності людей – рівень відповідності характеристик життєвих процесів та їх поточних результатів позитивним потребам індивідів або їх соціумів. Виходячи з цього визначення, Г.М. Зараковський пов'язує якість життя з якістю населення. Для побудови показників якості життя і визначення взаємозв'язків якості життя і якості населення автор виділяє чотири компоненти: показники потреб, популяційного анатомо-фізіологічного статусу та здоров'я, духовно-діяльнісного потенціалу та психічних станів, що потребує апробації в умовах сучасної України і складає наукову новизну наших досліджень.

Висновки з проведеного дослідження. Рівні регуляції поведінки людини розрізняються часткою біологічних і соціальних компонентів у їхньому змісті й походженні. Ціннісні орієнтації як вищий рівень диспозиційної системи цілком залежать від цінностей соціальної спільності, з яким себе ідентифікує особистість. З'ясовано, що рівні диспозиційної системи особистості відрізняються також ступенем усвідомленості регулятивних утворень. Ціннісні орієнтації визначають якісні життєві цілі людини, виражають, відповідно, те, що є для неї найбільш важливим і має для неї особистісний

зміст, що потребує подальшого емпіричного дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеева В.Г. Ценностные ориентации как фактор жизнедеятельности и развития личности / В.Г. Алексеева // Психологический журнал. – 2004. – Т. 5. – № 5. – С. 63–70.
2. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. – СПб. : СПбУ, 2008 – 338 с.
3. Василюк Ф.Е. Психотехника выбора / Ф.Е. Василюк // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / под ред. Д.А. Леонтьева, В.Г. Щур. – М. : Смысл, 2007. – С. 284–314.
4. Выготский Л.С. Мышление и речь / Л.С. Выготский. – М. : Наука, 2010. – 226 с.
5. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и ценностные ориентации личности / Е.И. Головаха // Психология личности в трудах отечественных психологов. – СПб. : Питер, 2010. – С. 256–269.
6. Зараковский Г.М. Качество жизни населения России: психологические составляющие / Г.М. Зараковский. – М. : Смысл, 2009. – 350 с.
7. Карпенко З.С. Суб'єктні механізми аксіогенезу особистості / З.С. Карпенко, Є.В. Карпенко // Педагогічний процес: теорія і практика. – 2015. – № 3–4. – С. 5–10.
8. Леонтьев Д.А. Очерк психологии личности / Д.А. Леонтьев. – М. : Смысл, 2007. – 264 с.
9. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции : Конспект лекций / А.Н. Леонтьев. – М. : МГУ, 2011. – 240 с.
10. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф. Ломов. – М. : Наука, 2004. – 446 с.
11. Маслоу А. Психология бытия / А. Маслоу. – М. : Рефл.-бук ; К. : Ваклер, 2007. – 300 с.
12. Оллпорт Г. Личность в психологии / Г. Оллпорт. – М. : КСП ; СПб : Ювеша, 2008. – 240 с.
13. Радчук Г.К. Аксіопсихологія вищої школи / Г.К. Радчук. – Тернопіль : ТНПУ, 2009. – 415 с.
14. Роджерс К. Клиент-центрированная терапия / К. Роджерс. – М. : Реалбук ; К. : Ваклер, 2007. – 320 с.
15. Рубинштейн С.Л. Человек и мир. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 2006. – 384 с.
16. Узнадзе Д.Н. Установка у человека. Проблема объективации / Д.Н. Узнадзе // Психология личности в трудах отечественных психологов. – СПб. : Питер, 2010. – С. 87–91.
17. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М. : Мысль, 2014. – 240 с.
18. Фрейд З. Избранное / З. Фрейд. – М. : Мысль, 1999. – 340 с.
19. Ядов В.А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности / В.А. Ядов // Методологические проблемы социальной психологии. – М. : Наука, 1975. – С. 89–105.